

början av 1900-talet så omtyckta burarna med vinkelböjda falluckor mycket sällan i MG, i ett fall är luckorna f.ö. gjorda av metall. Unik är en bur med två raka falluckor från ungefär det sista sekelskiftet. Fällan kommer från en kvern nära Geilenkirchen (trakten av Aachen), en av de få gånger en exakt lokaluppgift ges. De äldre burarna är vanligen intressantare än de modernare som inte sällan i likhet med Pullingers välkända fälla (Bennet & Co.'s "Improved Perpetual Mouse Trap" är en försämrad kopia) är repeterande. Kuriösa är "mus-hotellen", trälådor med från en till fem "tvårummare", dörren till det inre rummet är gnaggillrad. Hotellen förefaller vara vanligare i Nederländerna än i Belgien och Tyskland.

Man hade nog trott att "die Studentenfalle" (vår vanliga rått- och hermelinflake som i MG kallas "2-board Mouse Trap") skulle vara väl företrädd i Hellwigs och Drummonds arbete. Så är emellertid inte fallet. Tydligt framgår däremot klumpfällans starka ställning på kontinenten. I en modern tysk variant från 1950-talets första hälft kombineras konstruktionen med en kraftig fjäder som trycker ner klumpen. Övåntad är klumpfällans förekomst i Thailand! Som mera ovanlig får man väl beteckna den på tre pinnar uppgillrade tegelstenen, åteln träds på en av pinnarna.

De bl.a. hos oss välkända kraftiga slagfjäderfällorna förekommer sedan länge också i USA (en fälla från ungefär 1800-talets mitt avbildas) där man emellertid föredrar avsevärt klenare konstruktioner. Gärna byggs fällorna med två eller tre hål, d.v.s. "giljotiner". Detta är dock ingen amerikansk novation för en robust tysk fälla från 1600-talets slut eller början av 1700-talet har fyra kraftiga slagfjädrar.

Den franska planchetten är en elegant fälla men två nästan identiska varianter (den tyska "förbättrade" råttfällan och den engelska "The Break-Back Mouse Trap") är närmast klumpiga kopior. Det är helt otroligt att några andra engelska fångstredskap (de "förbättrade kosackfällorna" och "The Perfection Trap") i själva verket är planchetter.

Den här i landet allmänt använda på en rektangulär träplatta (nu förekommer också plastunderlag) fästade lilla metallslagbågen hör till de vanligaste fällorna i Hellwigs samling. Långt över hundrata sådana avbildas och beskrivs i detalj. Det är naturligt att materialet från Tyskland är omfattande men mängden av fällor från England, Taiwan och USA är imponerande. Bland andra företrädda länder märks Australien, Frankrike, Kina, Korea, Schweiz, Spanien och Österrike. Utrymmet tillåter inte en diskussion av de smärre, ofta patensskyddade, smådetaljer som skiljer fällorna från varandra

(om patenträtten beaktas i Kina och på Taiwan är möjligen osäkert). Man kan emellertid följa hur fabrikanter undan för undan släpper ut nya och bättre "upplagor" på marknaden och hur länge dessa saluförs. Till de absolut mest "hållbara" industrifällorna hör de engelska "Nipper Rat Trap" och "Little Nipper Mouse Trap", som sålts 1898–1983 resp. 1898–1984, under det att den likaledes engelska "Allwire-fällan" (för all del "marknadens billigaste") inte höll ut i konkurrensen mer än ett år. Det har ett visst intresse att i USA tillverkas sedan 1982 en "Museum Special Mouse Trap". En liten detalj kan nämnas. En tysk firma som upphört sålde under omkring tjugo år musfällor i "presentförpackning" tillsammans med en liten snapsflaska. När en fabrikant saluför både mus- och råttfällor är skillnaden för det mesta bara den att råttfällan är en betydligt större och avsevärt dyrare kopia. Mycket givande är det omfattande och utförligt redovisade material, som avser fällor för fångst av mullvadar och nordamerikanska gnagare (gophers).

Fällor kan inte beskrivas utan bilder och illustrationsmaterialet i MG – föremål ur Hellwigs samling och foton av fabrikanternas reklam över sina produkter – är utomordentligt omfattande, värdefullt och kulturhistoriskt intressant. För dem som av olika anledningar (samlare – på kontinenten som det bl.a. framgår av auktionskataloger och notiser i dagspressen en allt vanligare hobby – och museifolk) är MG onekligen en närmast outhärlig "hjälpreda". Användningen av den underlättas i allra högsta grad av en mycket kortfattad och ovanligt välskriven bruksanvisning.

Sture Lagercrantz

Catharina Svala: Från Ladu-Gård till Djur-Stall. Ekonomibyggnader under 250 år. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Lund 1993. 119 s., ill.

Skriften är en rapport över projektet "Lantbrukets egenarter och stiltyper" som genomfördes 1992–93 av Catharina Svala vid institutionen för lantbrukets byggnadsteknik (LBT). Projektets syfte har varit att beskriva utvecklingen av lantbruksbyggnaderna under i huvudsak de senaste 200 åren.

Publikationen visar på de olika formspråken, detaljerna och materialen vad gäller de olika driftsbyggnaderna under de skilda tidsepokerna. Vidare diskuteras och redovisas hur byggnadernas utformning har påverkats av till exempel funktion, klimat, geografiskt läge och jordmån, men även av samhället i övrigt.

Arbetet bygger på material som insamlats vid inventeringsresor i mellersta och södra Sverige genom dokumentation av byggnader och gårdar samt intervjuer med ägare och boende. Jämförelser har gjorts med tidigare erfarenheter i de nordligare länen.

Under senare decennier har mycket litet forskning utförts kring lantbrukets äldre ekonomibyggnader – särskilt inom etnologisk forskning. Sigurd Erixons stora verk "Svensk byggnadskultur" från 1947 synes tyvärr ha haft funktion som något av en "propp". Därefter tycks man ha ansett – med några få undantag – att nu är det färdigforskat om hus för etnologernas del.

Huvudkällan till kunskap om landsbygdens äldre bebyggelse är dock allttjämt "Svensk byggnadskultur", där Erixon sammanfattar den äldre etnologiska forskningen. Innehållet är nästan helt inriktat på bebyggelse från 1700-talet och tidigare epoker. Redan på hans tid fanns det bara spillror kvar av denna bebyggelse.

Få forskare har försökt föra Sigurd Erixons verk framåt nutiden, genom att beskriva landsbygdens bebyggelse som den formades under skiftena, under jordbrukets totala omvandling vid 1800-talets slut och under 1900-talets egnahemsrörelse. Ändå är det bebyggelsen från dessa epoker som präglar dagens Sverige.

Det intressantaste som publicerats på senare tid är Finn Wernes utmärkta arbete "Böndernas bygge. Traditionellt byggnadsskick på landsbygden i Sverige" (1980/1993). Werne redogör och diskuterar där på ett initierat sätt om böndernas byggande med tyngdpunkt på 1700-tal och 1800-tal, men med utblickar både bakåt och fram t.o.m. 1900-talets första decennier.

Catharina Svalas skrift är ett välkommet försök till en *översiktlig* skildring av ekonomibyggnadernas utveckling på den svenska landsbygden under de senaste två hundra åren. Men en besvärande brist är att kunskapen om den historiska utvecklingen av de *vanliga* böndernas ekonomibyggnader framstår som begränsad. I synnerhet gäller detta Svalas kunskap om bebyggelseutvecklingen norr om fåbodgränsen. Halva Sveriges ekonomibyggnadshistoria synes mig i stort sett utelämnad i skriften.

Det som Svalas arbete ger är som sagt en översiktlig beskrivning av ekonomibyggnadernas utveckling. Den är i hög grad svepande och generaliserande och många av de illustrerade exemplen tillhör arkitektoniskt mer utformade byggnader än det som man vanligen finner i det svenska kulturlandskapet. Urvalet av de i skriften presenterade ekonomibyggnaderna för tankarna till äldre tiders

konsthistoriker, som framför allt när det gäller boningshusen inriktade sitt huvudintresse på studier av de konstnärligt mest utsmäckade och genomförda exemplen av byggnader.

Påståendet (s. 24) att "ekonomibyggnaderna har bevarats och kompletterats i generationer" gäller framför allt olika slag av förvaringshus, där det finns åtskilliga exempel på inte minst timmerhus som bevarats alltifrån medeltiden och fram till i dag. Däremot stämmer inte alls påståendet när det gäller fåhus/ladugårdar av trä/timmer. Mycket få sådana ladugårdar från 1700-talet är bevarade i Sverige. I det hittills dendrokronologiskt daterade timmerhusmaterialet (ca 500 byggnader) saknas helt ladugårdar från 1600-talet eller dessförinnan. En genomgång av det omfattande syneprotokollsmaterialet från 1700-talet och 1800-talets första decennier för Jämtland och Härjedalen ger vid handen att det inte är ovanligt att en timrad ladugårds livslängd bara är 30–40 år.

Genomgående frågar man sig vilket källmaterial Svala använt sig av förutom det åberopade nyligen insamlade dokumentationsmaterialet i samband med inventeringsresorna i syd- och mellansverige? Inte minst gäller detta i kapitlet "Den agrara revolutionen". Där framhålls bl.a. att vanliga takmaterial var halm och tegel och att spåntak blev populära framför allt kring sekelskiftet 1900. Faktum är att i Norrland introducerades spåntaken redan på 1850-talet och spån blev snabbt det förhärskande takmaterialet på ekonomibyggnader, parallellt med en fortsatt användning av ved- och brådtaken. Som Sigfrid Svensson visat i sin studie av Hälsingland blev spåntaken vanligare på mindre gårdar än på större och utgjorde en nyhet som inte spred sig från högrestandsbyggnader.

Kapitlet "Magasin" utgör det kanske mest flagranta exemplet på tesen att skriften endast omfattar förhållandena i södra halvan av Sverige. Inte ett enda av tusentals bevarade *härbrén* och *loftbodars* nämns, diskuteras eller illustreras!

Skriftens illustrationsmaterial är genomgående bra, med exempel på planlösningar och detaljer. Men samtliga är med ett undantag från syd- eller mellansverige. En för mig given slutsats är bl.a. därför att skriften borde haft undertiteln "Ekonomibyggnader i *syd- och mellansverige* under 250 år".

Såsom en sammanfattning av ekonomibyggnadernas utveckling de senaste dryga 200 åren i syd- och mellansverige fungerar Catharina Svalas skrift utmärkt. Däremot är det bara att konstatera att fortfarande saknas motsvarande genomgång, sammanställning och analys av de norrländska förhållandena.

Jan Raihle